

TIMO JOKELA

Metsän ekosysteemipalvelut taideperustaisten palveluiden syttöinä

Taustoitan artikkelissani Metsän ekosysteemipalvelut luovien alojen potentiaalina -hankkeessa kehitettyjen taideperustaisten palveluiden lähtökoh-
tia. Lapin elinkeinot ja asukkaiden elämä ja arki ovat aina olleet vahvasti sidoksissa metsiin ja voidaan puhua pohjoisten yhteisöjen jakamasta metsä-
kulttuurista, rinnakkaiselosta, jossa metsät luovat puitteet toiminnalle ja ihminen puolestaan vaikuttaa omalla toiminnallaan metsiin. Tätä metsän tarjoamien uudistuvien resurssien kestäväää käyttöä taustoitan ekosysteemipalveluiden, erityisesti kulttuuristen ekosysteemipalveluiden (ks. Millennium Ecosystem Assessment, 2005), ekokulttuurin (Parks, 2020) sekä pohjoisen tietämisen (Huhmarniemi & Jokela, 2020a,b) käsitteiden avulla.

Läheisessä vuorovaikutuksessa metsän kanssa elet-
täessä on Lapissa rakentunut erilaisia metsäsuhteita, joiden moninaisuutta kuvastavat niin perinteet kuin tämän päivän yhteiskunnalliset metsäkeskustelut. Nykyisille Lapin matkailu- ja hyvinvointipalveluille ovat metsän tarjoamat aineettomat ja aineelliset resurssit yksi keskeinen toiminnan perusta. Niin palveluiden käyttäjät kuin niiden tarjoajat ovat yhä tietoisempia metsiin kohdistuvista uhkista ja tiedostavat kestävään toiminnan tarpeen.

Sekä paikalliset että matkailijat, löytävät esteettisiä, ilmaisullisia ja tunnearvoja metsäluonnosta. Ihmiset arvostavat esimerkiksi metsää, joka välittää paikallisesti ja kulttuurisesti merkittäviä tarinoita ja perintöä, ”paikan henkeä” (Hølleland ym., 2017). Tunnearvot puolestaan vaikuttavat erityisesti siihen, mihin ihmiset päättävät mennä viettämään vapaa-aikaansa, virkistäytymään ja kohottamaan hyvinvointiaan.

Ymmärrän hankkeessa tehdyn kehittämistyön osana Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan ja johtamani Arktisen kestävään taiteen ja muotoilun verkoston (*Arctic Sustainable Arts and Design*) toteuttamaa arktisen taiteen ja muotoilun tutkimusta. Arktisella taiteella ja muotoilulla viitataan nykytaiteeseen, muotoiluun ja mediatuotantoihin, joiden tavoitteena on kulttuuristen ulottuvuuksien ohella tukea kestäväää kehitystä ja uusiutuviin resursseihin perustuvaa taloutta pohjoisilla ja arktisilla alueilla (Jokela & Coutts, 2018; Huhmarniemi & Jokela, 2020a,b; Jokela ym., 2021). Taideperustaiset palvelut ovat osa laajempaa soveltavan taiteen kenttää, jolla puolestaan viitataan taiteilijan työnkuvan laajenemiseen ja ansaintalogiikan monimuotoistumiseen (Jokela & Huhmarniemi, 2018; 2020b).

Luova talous, metsien monikäyttö ja kulttuuriset ekosysteemipalvelut

Monia arktisen alueen luonnonvarojen laajamittaiseen hyödyntämiseen perustuvia perinteisiä elinkeinoja pidetään kestävämminä ja perätään siirtymistä kohti kestävämpiä liiketoimintatapoja ja uusiutuvien resurssien käyttöä (Nordic Council of Ministers, 2011). Meillä Suomessa keskustelu metsien monikäytöstä on ollut aktiivista. Taiteen ja kulttuurin rooli näissä keskusteluissa on edelleen vähäinen, vaikka luovilla aloilla ennakoitaan olevan juuri Pohjoismaissa merkittävä rooli niin uusiutuviin resursseihin perustuvaa liiketoimintaa kehitettäessä kuin tuettaessa nuorten elinmahdollisuuksia pohjoisessa (Karlsdóttir & Junsberg, 2015; Karlsdóttir ym., 2017; Nordic Council of Ministers, 2018; Olsen ym., 2016).

Luova talous liitetään edelleen pääasiassa kaupunkikeihin. Metsiin suuntaava hankkeemme tuo oman puheenvuoronsa keskusteluun, jossa luova talous nähdään myös haja-asutusalueiden ja maaseudun aluekehityksen mahdollisuutena. Lapissa matkailu muodostaa lupaavan markkinamahdollisuuden metsiin liittyvien taideperustaisten palveluiden ja luovan talouden kehittymiselle ja vahvistumiselle (Jokela, Kovero & Huhmarniemi, 2021)

Ekosysteemipalvelu -käsitteellä kuvataan luonnosta saatavia tarjoumia ja ekosysteemipalvelututkimuksessa keskitytään niiden ja suojelun välisien sosiaalisten, kulttuuristen ja taloudellisten suhteiden ja tasapainon tarkasteluun (Milcu ym., 2013). Kiinnostus ekosysteemipalvelukeskusteluun on lisääntynyt myös Suomessa tällä vuosituhanella (Hiedanpää ym., 2010). Useimmiten metsän ekosysteemipalveluita, aineellisia tarjoumia, kuten puuta, kuituja ja ravintoa, on tarkasteltu uusiutuvien resurssien tai biotalouden näkökulmista (Teräs ym., 2014). Tässä artikkelissa keskityn niin sanottuihin kulttuurisiin ekosysteemipalveluihin, eli aineettomiin hyötyihin, jotka saadaan metsäluontoon liittyvien henkisten ulottuvuuksien, virkistykseen, hyvinvoinnin, mietiskelyn, rauhoittumisen, koulutuksen, oppimisen, kognitiivisen kehityksen ja esteettisten kokemusten kautta (Millennium Ecosystem Assessment, 2005). Kulttuurisilla ekosysteemipalveluilla on osoitettu olevan tärkeä rooli luonto-, eko- ja kulttuurimatkailussa (de la Barre ym., 2016; Müller & Viken, 2017; Rantala ym., 2019), jota puolestaan usein tehdään tunnetuksi juuri taiteen, kuten valokuvan ja elokuvan keinoin. Tuloksia onkin jo saa-

Kuva: Antti Stöckell, 2021.

vutettu muun muassa luontovalokuvausmatkoissa (Jokela ym., 2020), talvi-, lumi- ja jääympäristöissä (Gelter & Gelter, 2013; Jokela, 2014), hiljaisuusmatkailussa ja lähiruokapalveluiden suunnittelussa (de la Barre & Brouder, 2013).

Ekosysteemipalvelujen tutkimus on arvottomatutkimusta. Esimerkiksi metsien virkistyspalveluja voi Suomessa käyttää jokamiehen oikeudella ilmaiseksi. Usein virkistyspalvelujen tuottamisesta, esimerkiksi osaksi matkailua, aiheutuu kustannuksia tai luonnolle haittaa. Tällöin on tärkeää arvioida ovatko hyödyt kustannuksia ja haittoja suuremmat ja kuka kustannukset lopulta maksaa. Hankkeesamme ekosysteemipalveluita ei tarkastella liikelatoudellisen hyödyn ja toiminnan aiheuttamien haittojen näkökulmasta, vaan korostetaan ekosysteemipalveluajattelua kestävä kehityksen lähtökohtina. Muutamissa tutkimuksissa on aiemmin huomioitu kulttuuristen ekosysteemipalveluiden mahdollisuuksia luovassa taloudessa (ks. Chan ym.; 2012; Jokela ym., 2021; Jokela & Huhmarniemi, 2020a). Vähemmän on esimerkkejä, joissa kulttuuristen ekosysteemipalveluiden hyödyntäjinä ovat taiteilijat tai muut luovien alojen toimijat. Yksi

esimerkki tällaisesta on hankkeemme ”sisar”, Lapin yliopiston toteuttama Taideperustaisia palveluita matkailuun -hanke (TaPaMa) (ks. Jokela, Kovero & Huhmarniemi, 2021).

Myös TaPaMa -hankkeessa kehitettiin tapoja, joilla taiteilijat, luovat yrittäjät, yritykset ja yhteisöt voivat tehdä yhteistyötä hyödyntäen alueensa luonnon kulttuurisia ekosysteemipalveluita. On tietysti selvää, että globaalissa maailmassa kaikilla taiteen kulttuurisarvoilla ei ole suoraa riippuvuutta ekosysteemeistä. Lapissa ihmisten tarpeiden tyydyttämisen ja ekosysteemien välinen suhde on kuitenkin erityisen vahva ja merkityksellinen, mikä näkyy myös Lapin taiteessa ja TaPaMa -hankkeen osoittamien tavoin myös gallerioiden ja museoiden toiminnassa. Voi myös sanoa, että Lapin matkailun konteksteissa toimivilla yrityksillä on vahva yhteys omien lähiympäristöjensä ekosysteemipalveluihin. Erityisesti metsä ympärillä on tärkeä houkutin, joka osaltaan tuo matkailijat paikalle. Matkailualalla on myös merkittävä rooli välitettäessä vierailijoille kaivattua ymmärrystä pohjoisesta kulttuurista. Tämä ymmärrys lisää puolestaan kiinnostusta metsää kohtaan.

Metsä, pohjoinen tietäminen ja paikkaperustainen kehitystyö

Lapissa metsän ekosysteemipalvelut ovat muokanneet asukkaiden sosiaalisten, kulttuuristen ja taloudellisten suhteiden kokonaisuutta. Tätä kokonaisuutta, voimakasta metsäsuhdetta, voidaan kutsua Lapin alueen asukkaiden parissa vallitsevaksi ekokulttuuriksi. Ekokulttuuri-käsite voidaankin ymmärtää ihmisten luoman kulttuurin ja luonnon tarjoamien ekosysteemipalveluiden väliseksi suhteeksi (Parks, 2020). Hankkeemme lähtökohdaksi oli ymmärrys siitä, että yhteys alueen ekokulttuuriin on merkittävä potentiaali kulttuurisesti kestävien matkailu- ja hyvinvointipalveluiden suunnittelussa.

Kulttuuristen ekosysteemipalveluiden hyödyntäminen on kohdannut myös kritiikkiä. Kriittisesti ajatellen taidetoiminnat saatetaan nähdä myös metsäluonnosta ja vallitsevasta pohjoisesta ekokulttuurista vieraantuneina korkeakulttuurin ilmentyminä. Myös erilaiset asenteet kulttuuristen ekosysteemipalveluiden hyödyntämiseen voivat joskus olla hyvinkin vastakkaisia ja intohimoisia, koska ne ovat tiukasti sidoksissa arvoihin, sosiaalisiin ja kulttuuriin instituutioihin sekä taloudellisiin ja poliittisiin organisaatioihin. Ympäri arktista aluetta ne

ovat sidoksissa myös alkuperäiskansojen ekokulttuureihin, meillä Lapissa saamelaiskulttuuriin.

Helander-Renval (2009) painottaa kuinka arktisen alueen alkuperäiskulttuurit liittävät ekosysteemiin henkisiä ja uskonnollisia ulottuvuuksia ja arvoja. Alkuperäiskulttuurin perinteiden näkeminen taloudellisena resurssina aiheuttaa jännitteitä myös Lapissa. Käytettäessä kulttuurisia ekosysteemipalveluita taideperustaisten palveluiden perustana, vaatii tämä toimijoilta erityistä herkkyyttä ja kulttuurisensitiivisyyttä. Hankkeessamme saamelainen ekokulttuuri ei ollut kohteena, niin taiteilijat kuin mukanaolevien yritysten edustajat tunnistivat olemassa olevan jännitteen.

Metsän ekosysteemipalveluita ja niiden käyttöä voidaan lähestyä myös Jokelan ja Huhmarniemen (2020a,b) ehdottaman pohjoisen tiedon käsitteellä. Pohjoinen tietäminen on yleisesti elinolosuhteisiin ja materiaaliseen ja henkiseen kulttuuriin liittyvää hiljaista tietoa. Taiteessa tämä ilmenee usein materiaalien käyttönä, työtapoina, visuaalisena kielellä sekä tarinoina, joita voidaan jakaa niin uudelle sukupolvelle, kuin myös alueen uusille asukkaille ja matkailijoille. Huomioitavaa on, että pohjoinen tietäminen eroaa alkuperäiskansojen tiedosta, joka identifioidaan etniseen syntyperään ja kieleen. Pohjoinen tieto, joka on integroitu ekokulttuuriin ja eläviin metsäsuhteisiin, on alueen asukkaiden yhteisesti luomaa, ylläpitämää ja välittämää.

Pohjoisen tietämisen käsitteellä korostetaan myös nykyisessä tieteessä ja taiteessa ilmeneviä pyrkimyksiä kohti kansatietämisen tapojen kehittämistä. Taiteilijoille ja luovan alan yrittäjille kulttuuriset ekosysteemipalvelut ja pohjoisen tietämisen muodot tarjoavat niin teoreettisen ja käytännöllisen kuin inspiroivankin lähtökohdan kehittää yhteistyötapoja, joilla luodaan uusia kestäviä ja vastuullisia palveluita. Tällöin yhteistyö toteutuu tavalla, joka on pohjoisen alueen ainutlaatuista metsäluontoa, kulttuuria ja perintöä kunnioittavaa, mutta samalla esimerkiksi käytössä olevaa digitaalista teknologiaa hyödyntävää ja näin uutta luovaa.

Hankettamme ohjasivat myös paikkasidonnaisen taiteen tavoitteet, joita on aiemminkin tuotu esille matkailuympäristöjen kehittämisen yhteydessä (Jokela, 2013; Jokela ym., 2020; Jokela & Huhmarniemi, 2020a). Laajemmin ymmärrettynä paikkaperustaisuus voidaan nähdä myös kokonaiseksi taloudellisen aluekehityksen strategiaksi (Milone & Ventura, 2010; Vodden ym., 2015). Tällöin py-

ritään kohti alueen taloudellista kehitystä hyödyntämällä paikkojen ainutlaatuisia ominaisuuksia: kulttuurisia ekosysteemipalveluita, ekokulttuuria ja kuten hankkeessamme, pohjoista tietoa. Paikkaperustainen strategia on reaktio tavanomaisia, ylhäältä alas suuntautuvia kehityshankkeita vastaan ja se voidaan ymmärtää myös syrjäseutujen ja reuna-alueiden identiteettipolitiikkana (Daniels ym., 2015). Näin myös hankkeessamme, jossa monet mukana olleet yritykset ovat myös tavallaan kyliensä kulttuuritoimijoita. Mukana olleiden taiteilijoiden sidokset omiin alueisiinsa ja niiden metsiin olivat myös vahvoja.

Taideperustaiset palvelut arktisessa matkailussa

Metsästä syttöjä etsivälle taiteilijoiden ja matkailun yhteistyölle voi nähdä paljon uusia mahdollisuuksia Lapissa. Metsän kulttuuriin ekosysteemipalveluihin perustuvien taidepalveluiden ja matkailualan yhteistyöllä on sekä taloudellista että kulttuurista arvoa alueellaan. Kehitettäessä taideperustaisia palveluita matkailuun ei metsän tarjoamia ekosysteemipalveluita tule ymmärtää vain tuotteina, joita käytetään tiettyihin taloudellisiin hyötyihin. Ne tulisi ymmärtää vuorovaikutuksellisin prosesseina, joissa luovien alojen ja matkailun toimijat yhdessä matkailijoiden ja paikallisten asukkaiden kanssa uudistavat yhteyksiään luonnon kanssa (Fish ym., 2016). Parhaimmillaan taideperustaiset palvelut voivat toimia alueellisen metsäkulttuurin elvyttäjänä, revitalisaationa, joka puolestaan vahvistaa alueen asukkaiden identiteettiä, pystyvyyttä ja hyvinvointia. Tällöin sekä paikalliset että matkailijat jakavat saman metsästä saatavan hyödyn.

Hankkeemme on osaltaan tekemässä tunnetuksi kulttuuristen ekosysteemipalveluiden ja alueellisten ekokulttuureiden hyödyntämisen mahdollisuuksia kestävä ja vastuullisen kehityksen hengessä. Toiminnan puitteina ja uusien luontosuhteiden synnyttäjinä on toteutetuissa piloteissa ollut mukana laaja valikoima erilaisia metsätyppejä. Osaavien taideperustaisten matkailu- ja hyvinvointipalveluiden avulla voi metsästä näin syntyä uutta kestävä luovaa taloutta. Taideperustaisten palveluiden tuominen osaksi matkailualan toimintaa on yksi keino hyödyntää pohjoisen vahvuuksia. Samalla taiteilijoiden työnkuvan kehittämällä ja jatkuvalla koulutautumisella on tärkeä rooli luovan kapasiteetin turvaamisessa ja kestävä tulevaisuuden edistämässä pohjoisilla ja arktisilla alueilla.

Lähteet

- de la Barre S. & Brouder, P. (2013). Consuming stories: placing food in the Arctic tourism experience. *Journal of Heritage Tourism*, 8 (2–3), 37–41.
- de la Barre, S., Maher, P., Dawson, J., Hillmer-Pegram, K., Huijbens, E., Lamers, M., Liggett, D., Muller, D., Pashkevich, A. & Stewart, E. (2016). Tourism and Arctic observation systems: Exploring the relationships. *Polar Research*, 35(1), 24980.
- Chan, K., Satterfield, T. & Goldstein, J. (2012). Rethinking ecosystem services to better address and navigate cultural values. *Ecological Economics*, 74, 8–18. doi:10.1016/j.ecolecon.2011.11.011
- Daniels, J., Baldacchino, G. & Vodden, R. (2015). Matters of place: The making of place and identity. Teoksessa K. Vodden, R. Gibson, & G. Baldacchino (toim.), *Place peripheral: place-based development in rural, island, and remote regions* (s. 23–40). ISER Books.
- Fish, R., Church, A., & Winter, M. (2016). Conceptualising cultural ecosystem services: a novel framework for research and critical engagement. *Ecosystem Services*, 21(B), 208–217. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2016.09.002>
- Gelter, H. & Gelter, J. (2013). An innovation lost. The ice dome concert hall project in Piteå. Teoksessa L. Lindeborg, & L. Lindkvist, L. (toim.) *The value of arts and culture for regional development: A Scandinavian perspective* (s. 252–266). Routledge.
- Helander-Renval, E. (2009). Animism, personhood and the nature of reality: Sami perspectives. *Polar Record* 46 (1). DOI: 10.1017/S0032247409990040
- Hiedanpää, J., Suvantola, L. & Naskali, A. (toim.). (2010). *Hyödyllinen luonto. Ekosysteemipalvelut hyvinvointimme perustana*. Vastapaino.
- Hølleland, H., Skrede, J., & Holmgaard, S. (2017). Cultural heritage and ecosystem services: A literature review, *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 19(3), 210–237. doi:10.1080/13505033.2017.1342069
- Huhmarniemi, M. & Jokela, T. (2020a). Arctic art and material culture: Northern knowledge and cultural resilience in the Northernmost Europe. Teoksessa L. Heininen; H. Exner-Pirot & J. Barnes (toim.), *Arctic Yearbook 2020: Climate Change and the Arctic: Global Origins, Regional Responsibilities?* Arctic Portal. <https://arcticyearbook.com/>
- Huhmarniemi, M. & Jokela T. (2020b). Arctic arts with pride: discourses on Arctic arts, culture and sustainability. *Sustainability* 12(2), 604; <https://doi.org/10.3390/su12020604>

- Jokela, T. (2013). Engaged art in the North: Aims, methods, contexts. Teoksessa T. Jokela, G. Coutts, M. Huhmarniemi, & E. Härkönen (toim.), *Cool: Applied visual arts in the North* (s. 10–21). University of Lapland.
- Jokela, T. (2014). Snow and ice design innovation in Lapland. Teoksessa E. Härkönen, T. Jokela, & A. J. Yliharju (toim.), *Snow design in Lapland: Initiating cooperation* (s. 180–181). University of Lapland.
- Jokela, T. & Coutts, G. (2018). The North and the Arctic: A laboratory of art and design education for sustainability. Teoksessa Jokela, T. & Coutts, G. (toim.), *Relate North: Art and design education for sustainability* (s. 98–117). Lapland University Press.
- Jokela, T.; Coutts, G.; Beer, R. Din, H.; Usenyuk-Kravchuk, S. & Huhmarniemi, M. (2022). The potential of art and design to renewable economies. Teoksessa D. Natcher and T. Koivurova (toim.), *Renewable economies in the Arctic. A state of knowledge publication*. Routledge.
- Jokela, T. & Huhmarniemi, M. (2018). Ympäristötaitetta matkailun lisäarvoksi ja matkailuala taiteilijan työksi. Teoksessa T. Jokela, M. Huhmarniemi, C. Haataja & T. Issakainen (toim.), *Ympäristötaitetta Lapin matkailuun*. (s. 9–22). Lapin yliopisto. URN:NBN:fi:u-la-201811051395
- Jokela, T. & Huhmarniemi, M. (2020a). Expanding Nature Photography: Fostering an Innovative use of Cultural Ecosystem services in the Arctic. Teoksessa T. Jokela & G. Coutts (toim.), *Relate North: Traditions and innovation in art and design education* (s. 46–69). InSEA Publications.
- Jokela, T. & Huhmarniemi, M. (2020b). Taiteilijan työ muuttuu: taideyliopistopedagogiikka vastaa muutokseen ja ohjaa sitä. Teoksessa T. Jokela, M. Huhmarniemi & J. Paasoara (toim.), *Luontokuvaus soveltavana taiteena*. Lapin yliopisto (s. 21–37). Lapin yliopisto. URN:ISBN:978-952-337-202-3
- Jokela, T., Huhmarniemi, M., Haataja, C. & Issakainen, T. (toim.) (2018). *Ympäristötaitetta Lapin matkailuun*. Lapin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-094-4>
- Jokela, T., Huhmarniemi, M. & Paasoara, J. (toim.) (2020). *Luontokuvaus soveltavana taiteena*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C 66. Lapin yliopisto.
- Jokela, T., Kovero, M & Huhmarniemi, M. (2021) *Taide avartaa matkailualaa Lapissa*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja. Sarja C. Katsauksia ja puheenvuoroja nro 70. Lapin yliopisto.
- Karlsdóttir, A., & Jungsberg, L. (toim.). (2015). *Nordic arctic youth future perspectives*. Nordregio. URN:nbn:se:norden:org:diva-4950
- Karlsdóttir, A., Olsen, L., Harbo, L., Jungsberg, L., & Rasmussen, O. (2017). *Future regional development policy for the Nordic Arctic: Foresight analysis 2013–2016*. Nordregio report 2017: 1. Nordregio.
- Milcu, A. I., Hanspach, J., Abson, D., & Fischer, J. (2013). Cultural ecosystem services: A literature review and prospects for future research. *Ecology and Society*, 18(3), 44. DOI: <http://dx.doi.org/10.5751/ES-05790-180344>
- Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and human well-being: Synthesis*. Haettu 22.2.2020 osoitteesta <http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>
- Milone, P., & Ventura, F. (toim.). (2010). *Networking the rural: The future of green regions of Europe*. Van Gorcum.
- Müller, D. K., & Viken, A. (2017). Toward a de-essentializing of indigenous tourism? Teoksessa A. Viken & D. K. Müller (toim.), *Tourism and indigeneity in the Arctic* (s. 281–289). Channel View.
- Nordic Council of Ministers. (2011). Megatrends. *TemaNord*, 2011, 527. Haettu 20.2.2020 osoitteesta <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:702166/FULLTEXT01.pdf>
- Nordic Councils of Ministers. (2018). *Arctic business analysis: Creative and cultural industries*. <http://dx.doi.org/10.6027/ANP2018-708>
- Olsen, L., Berlina, A., Jungsberg, L., Mikkola, N., Roto, J., Rasmussen, R. & Karlsdóttir A. (2016). *Sustainable business development in the Nordic Arctic*. Nordregio working paper 2016: 1. Nordregio.
- Parks, M. M. (2020). Explicating ecoculture. *Nature and Culture*, 15(1), 54–77. <https://doi.org/10.3167/nc.2020.150104>
- Rantala, O., de la Barre, S., Granås, B, Þór Jóhannesson, G., Müller, D. K, Saarinen, J., Tervo-Kankare, K., Maher, P. T., & Niskala, M. (2019). *Arctic tourism in times of change: Seasonality*. Tema Nord 2019: 528. Haettu 7.11.2019 osoitteesta <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1312957/FULLTEXT01.pdf>
- Teräs, J., Lindberg, G., Johnsen, I.H.G. Perjo, L. & Giacometti, A. (2014). *Bioeconomy in the Nordic region: Regional case studies*. Nordregio (No.4).
- Vodden, K., Gibson, R. & Baldacchino, G. (toim.) (2015). *Place peripheral: place-based development in rural, island, and remote regions*. ISER Books.